

ԳՐԱԿԱՆ -
ՄԱՏԵՆԵԳԻՏԵԿԱՆ

ԼԵՎՈՆ ՄԻՐԻԶՍԵՅԱՆ

ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ ԵՐԳՉՈՒՀԻՆ

(Ծննդյան 60-ամյակի առիթով)

Լուսինե Զաքարյանը հայկական երգարվեստի դասական և ամենահինքնատիպ դեմքերից մեկն է: Նրա գործունեության հետ է կապված մշակույթի մի ամբողջ երեսնամյակ՝ 1960-ական թվականների սկզբից մինչև 1990-ական թվականների սկիզբը: Դա պատմական մի ժամանակաշրջան էր՝ լի հասարակական-քաղաքական խմորումներով, դեպի ազգային ինքնագիտակցություն միտող գեղարվեստական ստեղծագործություններով, կանոնիկ մտածողության սահմաններն ընդլայնող նորարարական խիզախումներով:

Ազգային ոճի ինքնահաստատման, ազգային ոգու ներշնչման ազդակները մախ և առաջ բխում էին հայոց միջնադարի մեկուսացյալ ամսպառ շտեմարանից: Պարույր Սևակի, Մինաս Ավետիսյանի, Էդգար Հովհաննիսյանի, Ալեքսանդր Գրիգորյանի, Հենրիկ Սիրավյանի և այլոց ստեղծագործական արմատները հասնում էին մինչև Գրիգոր Նարեկացի, մինչև որդան կարմիրով հրաշագործված մանրանկարչական գունաշխարհը, մինչև պատկերի, շեշտի ու գծի ազգային նախահիմքերը, որ մինչ այդ մոռացության էին մատնված հարկադրաբար: Պետք է գար մեկն էլ, որը պիտի ժամանակի կապանքներից ազատեր տոհմիկ հայկական մեղեդիները, դառնար դրանց աստվածածիր կատարողը և ռաֆիկրան:

Այդ մեկը եղավ Լուսինե Զաքարյանը:

Նրա առաքելությունն սկսվեց Ռոմանոս Մելիքյանի անվան երաժշտական ուսումնարանից: Այստե՛ղ սկսեց փթթել նրա արտակարգ տաղանդը: Այն, որ աստղոտ աչքերով, մշտածպիտ, աշխույժ, բայց դասաժամին համակ ուշադրություն դարձող աղջնակը կարողանում էր բառացիորեն ժամերի ընթացքում անթերի տիրապետել Կոմիտասի, Բիզեի, Մոցարտի ստեղծագործություններին՝ անսպասելի վարպետությամբ հաղթահարելով ամենաբարդ

մասերը, չէր կարող զարմանք չհարուցել: Բայց, երևի, զարմանալու հարկ չկար: Չէ՞ որ գործում է զենքերի օրենքը, իսկ Լուսիննի պապը՝ զտարյուն հայ ծնողների զավակ Լուսինի Տոմաշևիչը, հայտնի երգիչ էր: Ժամանակին երգել էր Պետերբուրգի օպերային թատրոնում, եղել Օպյայայինի մերձավոր քարելամբ: Հանձին մրա թողան, ահա, աճում էր հազվագյուտ մի երգչուհի, որ գնալով ավելի ու ավելի էր հիացնում իր նրբագեղ, հոգեհույզ տեմբրի քնարական սուպրամոլով: Ավարտական քննական հանձնաժողովի անդամները միմյանց ասում էին. «Սա ուղղակի հրաշք է...»:

Հրաշքի հետագա դրսևորումները շարունակվեցին Երևանի Կոմիտասի անվան կոնսերվատորիայի մեներգային բաժնում և, կարճ ժամանակ անց, Սուրբ Էջմիածնի Մայր Տաճարի կամարների ներքո: Տաճարը հույզերի, զգացմունքների քոլորովին ուրիշ մի աշխարհ էր: Խորհրդավոր, հոգեհմա մեղեդիները նման չէին իր գիտցած, իր հոգում զոր-գիշեր հնչող մեղեդիներին: Բոլորովին տարբեր էին: Բայց... արդյո՞ք քոլորովին... Կոմիտասով լեցում էությունը շուտով հայտնաբերեց հնչեղանգների, ոճավորումների, հուզական ճառագումների բազում ընդհանրություններ: Եվ խորհրդավոր, խորունկ ու բարձրագույն եկեղեցական երաժշտությունը դարձավ թափանցիկ, պարզ, ընկալելի և առավել սրտամոտ: Ամհավատալի մուրք, գերբնական թվացող զգացողությամբ՝ նա երկար սպասել չտվեց՝ անթերի կատարելու համար Ս. Պատարագի մեներգային հատվածները: Եվ ամեն անգամ, երբ հնչում էր «ՏԷՐ ՈՂՈՐՄԵԱ»-ն, մրա հայացքն ուղղվում էր դեպի Աստվածամոր սրբապատկերը, դառնում պաղատագին, աչքերը լցվում էին, և հոգեպարար հնչյուններն ու բառերն արտաբերվում էին հուզմունքից թեթևակի դողացող շուրթերով... Այդ պահերին Մայր Տաճարի խուռներամ բազմությունը քարանում էր...

Երգչուհու մտորումները շարունակ անդրադառնում էին միևնույն հարցին՝ ի՞նչո՞ւ այս երգերը չեն կատարվում հրապարակորեն, ի՞նչո՞ւ չեն ուսուցանվում կոնսերվատորիայում, ի՞նչո՞ւ եվրոպական հոգևոր երաժշտությունը կարելի է, իսկ մերը՝ ոչ... Տարիներն անցնում էին, բայց այս հարցերը մնում էին անպատասխան:

Հասավ այն օրը, երբ կոնսերվատորիայի դեկավարությունը մրան արտոնեց մենահամերգ տալ Հայֆիլհարմոնիայի Փոքր դահլիճում: Դա շրջանավարտության պատրաստվող Լուսինն Ջաքարյան հրաշք երգչուհու քենեֆիսն էր: Բնական է ենթադրել, թե մասնույժ պիտի արձագանքեր համարժեք կերպով: Ավադ, այդ հրաշալի համերգի մասին ոչ մի թերթում չգրվեց: Պատճառն այն էր, որ Մոցարտի, Հենդելի, Կոմիտասի, Էդվարդ Միքսայանի, Կարո Ջաքարյանի, Ռոմանոս Մելիքյանի, Գլինկայի, Ռախմանինովի, Ռուբինշտեյնի ստեղծագործությունների կողքին Լուսինն կատարել էր երկու հայկական հոգևոր երգ՝ «ՏԷՐ ՈՂՈՐՄԵԱ» և «ԽՈՐՀՈՒՐԴ ԽՈՐԻՆ»...

Իսկ դրանից մի քանի ամիս անց, 1962 թվականի ապրիլի 29-ին, մույճ Փոքր դահլիճում երբ նա համերգ տվեց արդեն իբրև կոնսերվատորիայի շրջանավարտ, մրան կտրուկ ասել էին. «Խնդրում ենք՝ ոչ մի հոգևոր երգ...»: Այդ համերգի մասին մասնույժ գոնե մեկ արձագանք եղավ:

Դժվար չէ պատկերացնել դյուրագգաց երգչուհու ապրումները, երբ հոգևոր երգերի նրա փայլուն կատարումները հանդիպում էին պաշտոնական լուրջան կամ, պարզապես, արգելվում էին: Բայց փխրուն կազմվածքով երգչուհին չէր վհատվում:

Երկու տարի հետո, 1964-ի հոկտեմբերին, Հայֆիլհարմոնիայի Մեծ դահլիճում կայացած Կոմիտասի 95-ամյակի հանդիսությամբ Լուսինեն, ըստ ծրագրի, կատարեց երկու երգ՝ «ԳԱՐՈՒՆ Ա» և «ԶԻՆԱՐ ԵՍ»: Որոտընդոստ, չլուրջ ծափերը նրան վերադարձրին քեմահարթակ: Եվ Մեծ դահլիճում, առաջին անգամը լինելով, հենց «ԽՈՐՀՈՒՐԴ ԽՈՐԻՆ»-ը: Ու տեղի ունեցավ այն, ինչը համազոր էր հրաշքի:

Ասես ոչ թե բեմից, այլ տիեզերական անհուններից հնչող հրեշտակային ձայնը, զարմանահրաշ մեղեդին և հոգեբովս ու խորհրդավոր խոսքերը կարկամեցրին, մագճիսացրին դահլիճը: Սրտերը լցվեցին անծանոթ, բայց անչափ հարազատ խանդավառումներով, հոգիները վեհացան՝ հաղորդակցվելով զարմանալի պայծառ մի լույսի, որը միշտ կար, բայց պահվում էր մեկուսի...

Պայթեցին մոլեգին ծափերը: Արցունքն աչքերին՝ ծափահարում էր երջանկահիշատակ վազգեն Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը: Ինքնամոռաց ծափահարում էին նաև Հանրապետության ամենաբարձրաստիճան ղեկավարները:

Այդ երգի կատարումը եղավ, ըստ ամենայնի, պատմական: Երջադարձն ակնհայտ էր:

Այդ շրջադարձի մշակութային, հասարակական, ազգային վիթխարի կարևորությունը պիտի երևան գար հետո, իսկ առայժմ ժամանակի ու իրավակարգի հետ իր խուլ պայքարում հոգևոր երգն արձանագրում էր իր առաջին հաղթահանողները:

Շուտով Երգահանների տունը, Միության մեծաշնորհ մախազան Էդվարդ Միրզոյանի ջանքերով, ունեցավ չեխական երգեհոն: Արտասահմանյան ուսումնառությունից ու համերգային երկարատև շրջապայությունից Հայաստան վերադարձած երգեհոնահար Վահագն Ստամբուլյանի և Լուսինեի համատեղ համերգները դարձան մայրաքաղաքի մշակութային կյանքի թիվ մեկ նորույթը:

Ապա սկսվեցին Լուսինեի համերգները Հայաստանի տարբեր շրջաններում ու քաղաքներում՝ Զարեհ Սահակյանցի կամերային նվագախմբի հետ: Այդ համերգային շրջերթն ավարտվեց Հայֆիլհարմոնիայի Մեծ դահլիճում տրված բացառիկ համերգով, որը վերջնականապես հաստատեց Լուսինե Զաքարյան մեծ երգչուհուն:

Լուսինեի աստղն սկսվում էր բարձրանալ:

Նրա շենշող արժանիքները չէին կարող փոխել Հայաստանի պետական նվագախմբի փորձառու ղեկավար ու գլխավոր խմբավար Հովհաննես Չեքիջյանի աչքից: Պետական երգչախմբի կազմում, Համամիութենական համերգային միավորման սիմֆոնիկ նվագախմբի հետ, Լուսինեն ելույթ ունեցավ Մոսկվայի Չայկովսկու անվան համերգային դահլիճում՝ կատարելով Մոցարտի «Ռեքվիեմ»-ի սոպրանոյի քաժինը: Տպավորությունը ցնցող էր:

Նվաճված էր միութենական թիվ 1 հեղինակության երաժշտասրահը: Ծերունազարդ Պապել Լիսիցյանը խոստովանեց. «Կյանքումս այսպիսի հուզմունք չէի ապրել...»:

Հետագայում այդպիսի հուզմունք պիտի ապրեին բազմահազար ունկնդիրներ՝ ամենատարբեր միջօրեականների տակ: Դեռ ի խորոց սրտից պիտի ասվեին ու գրվեին մեծարանքի չլսված ու չտեսնված խոսքեր: Դեռ պիտի Հայաստան ժամաներ անգլիացի Ռոչակավոր երգահան Բենջիամին Բրիտտենը, լսեր իր երգերը Լուսինեի կատարմամբ և ասեր նրան. «Դուք երգեցիք այնպես, ինչպես ինքս կցանկանայի: Կարծես թե հատուկ Ձեզ համար էի գրել այդ երգերը»: Դեռ պիտի Լուսինեին լսեր ամերիկյան մեծանուն նկարիչ ու գրող Ռոջուել Ջեմթը և ասեր. «Փրկված այս երգերը տվեք աշխարհին»: Նրան պիտի լսեր հանճարեղ Արամ Խաչատրյանը և պիտի գրեր. «Սիրելի Լուսինե: Ես ուրախ եմ, որ կարող եմ մի քանի խոսք ասել Ձեր արտասովոր տաղանդի մասին: Ձեր այս համերգից ես ստացա իսկական, վիթխարի գեղարվեստական բավականություն: Դուք ունեք շատ գեղեցիկ, բոլոր ոեզիստրներում սահուն, լսելիքը, սիրտը և գիտակցությունը շողող ձայն: Ձեր պարզությունը և Ձեր կատարման ամարատ մաքրությունը հմայում է լսողին: Բոլորը կարկամում են: Դա ինչ-որ կախարդանք է: Թող Ձեր արվեստը պատռի բոլոր սահմանները և նվաճի տիեզերքը»:

Լուսինեի երգը քառացիորեն պատռում էր բոլոր սահմանները: Այդ երգը հնչեց ու թևածեց խորհրդային հանրապետություններում, Լեհաստանում, Չեխոսլովակիայում, Լիթանանում, Սիրիայում, Ֆրանսիայում, Կանադայում, Միացյալ Նահանգներում, Արգենտինայում և այլուր՝ ամեն տեղ սփռելով արվեստի կենարար շունչը, հայ երգի մշտանորոգ էությունը, արևային ջերմությունն ու հմայքը:

Եվ ի՞նչ էր երգը Լուսինե Զաքարյանի:

Նայա և առաջ, դա Կոմիտասի հանճարով դասականացած հայ ժողովրդական երգն էր, ուր բնության պատկերները միաձուլված էին մարդկային զգացմունքներին, որ նույնքան վսեմ էին ու հրաշալի, նույնքան պարզ ու առիճնող: Լուսինեի կատարմամբ նոր շունչ ու ոգի էին առնում, նոր փայլ ստանում Կոմիտասյան գոհարները, «*Գարուն ա*», «*Չինար ես*», «*Կոմե առա ելա սարը*», «*Սարերի վերով գնաց*», «*Քելե, քելե*»... Բոլոր, բոլոր երգերը: Չմոռանանք Բարսեղ Կանաչյանի «*Օրոր*»-ի չնաշխարհիկ կատարումը և ասենք մեղա, որ այս պահին հնարավորություն չունենք հիշատակելու լուսինեական երգացանկի ամբողջ հարստությունը:

Լուսինեն կարողանում էր որսալ և ունկնդրին հասցնել թե՛ մեղեդու, թե՛ խոսքի նույնիսկ ամենամանջան թվացող նրբերանգը: Դրանով նրա երգը, որ ամեն վայրկյան լի էր անսպառ հուզականությամբ, ունկնդրի առջև կերտում էր բնության և մարդկային հոգու ճշմարտապատում, իրական, կենդանի պատկերներ: Հստակ ու բնական են դառնում ժողովրդական երգի հոգեբանական-երաժշտական բոլոր անցումները: Ողբային ակկորդներից անմիջապես հետո, կարծես մեկեն ծագում էր հույսի արևը, ու թնդում էր կենսախիճ մեղեդաշարը:

Լուսինեն գերազանց գիտեր կոմիտայան պատգամները, և այդ իմացությունը նրա մեծության հիմքերից մեկն էր:

Կոմիտայան իմացությամբ և կոմիտայան իմաստությամբ էր, որ Լուսինեն կարողացավ ժողովրդականացնել, համազգային ու համաշխարհային ճանաչման հասցնել հայ հոգևոր երգը: Դա, այո՞, պատմական առաքելությունն էր: Ներքնատեսորեն մազազ հայ հոգևոր երգի ազգային-ժողովրդական էությունը և իր աստվածային ձայնի, անզուգական տաղանդի և հնքնատիպ մեկնաբանումների շնորհիվ հայ միջնադարյան հոգևոր ստեղծագործությունների համար ապահովեց հարատև դասականության իրավունք: Հոգևոր երգը դադարեց միայն եկեղեցու երգ լինելուց: Նրա մեջ բացահայտվեցին նորանոր իմաստային երանգներ, աշխարհիկ գաղափարների ներթափանցումներ:

Լուսինեի «ՍՈՒՐԲ, ՍՈՒՐԲ»-ը մի հզորաշունչ հիմն է՝ նվիրված ոչ միայն երկնային գոյությունների Տիրոջը, այլև՝ մարդուն ու մարդկությանը: Լուսինեի կատարմամբ այս հանճարեղ ստեղծագործության մեջ ճարտարորեն միավորվում են մարդու անհատական ապրումները և ժողովրդի, հանրության հոգեկան պոռթկումը: ՍՈՒՐԲ-ը Երկնային Տերն է, ում հղվում է օրհնության խոսքը: Միաժամանակ ՍՈՒՐԲ-ը մարդու իղեայն է, գերագույն սերը, գաղափարն ու իմաստը, որին ձգտել ու ձգտում է հասնել ինքը՝ մարդը: Այս իղեայն պայմանավորված է համամարդկային ձգտումներով ու սիրով: Եվ երբ Լուսինեն ամբողջ էությամբ հուշակում է՝ ՕՎՍԱՆՆԱ Ի ԲԱՐՁՈՒՆՍ, կարծես թե տիեզերքը լցվում է մարդկային իղեայի հաղթական փառաբանությամբ...

Լուսինեի երգը ներառում է նաև համաշխարհային գրեթե բոլոր դասականներին: Այստեղ նույնպես մազ վիրտուոզ է՝ երբեմն անհավատալի թվալու չափ:

Ասել, թե Լուսինեն մեծ երգչուհի էր, մշանակում է շատ քիչ բան ասել: Լուսինեն երևույթ էր: Նրա արվեստը պարզ էր, բայց՝ մոգական: Նրա երգը բացառիկ էր, որովհետև զմայլելի էր: Լուսինեն, հիրավի, Հայաստանի յոթ հրաշալիքներից մեկն էր:

Լուսինեի երգարվեստի մասին հիացումով ու բարձր գնահատանքով է արտահայտվել Ն.Ա.Օ.Տ.Տ. Գաբեգին Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը: Նորին Սրբությունը գրել է. «Երբ մա երգում էր, երգում էր աղոթելով, և երբ աղոթում էր, աղոթում էր երգելով: Մի խոսքով, աղոթք, նրաժշտություն և երգ անբաժանելի էին Լուսինեի համար: ... Ինքն էր, Լուսինեն, երգը: Դրա համար երգը վավերական էր իրմով, և մնաց հավերժաբարառ այդ աղոթաձայն երգերով, որոնք երբեք պիտի չկորսվին»:

Լուսինեն բացառիկ էր նաև իբրև մարդկային արարչագործություն: Հանճարեղության հասնող արտակարգ տաղանդի ձեռն մեկտեղ, օժտված էր նաև արտակարգ համեստությամբ: Երբեք զգալ չտվեց իր համաշխարհային համբավը: Միշտ մնաց քյուրեղի պես ազնիվ, առաքինի: Մինչև վերջ պահպանեց երախտագիտությունը, սերն ու հավատը Սուրբ Էջմիածնի և երջանկահիշատակ Վազգեն վեհափառի հանդեպ: Ամեն անգամ, երբ պիտի

մեկնեք Հայաստանից դուրս, ուղևորության, գնում էր Վեհաբան՝ Վեհափառ Հայրապետի օրհնությունն ստանալու:

Եվ այսօր, Լուսինե Զաքարյանի հիշատակը ոգեկոչելով, մենք հատուկ երախտիքի խոսք պիտի ասենք երջանկահիշատակ Վազգեն Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի հիշատակին: Նա սկզբից մինչև վերջ գնահատեց և ըստ ամենայնի քաջալերեց Լուսինեին՝ այն հրաշք աղչկան, ում երգեցողությանը ամեն կիրակի Մայր Տաճարը դառնում էր նաև Երգի Տաճար: Երջանկահիշատակ Վազգեն Առաջինը գրել է. «... Լուսինեն... իր աղոթարույր երգով, իր հավատավոր հոգով, իր անձնագործ մկրտաբերումով մեր Եկեղեցու և ազգի կյանքում մշտապես հանդիսացավ մի հոգևոր լույսի առավոտ»:

Պատշաճ է, որ հիշատակի այս հոգվածում երախտագիտության ու մեծարանքի խոսք ուղղենք Լուսինեի կյանքի ընկերոջը, նրա երգարվեստի մշակման գործում մեծ ավանդ ունեցող տաղանդավոր երգիչ ու երաժշտագետ խորեն Պալյանին:

Սրտագին շնորհակալություն հայտնենք բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Կառլեն Դանիելյանին՝ Լուսինեի կյանքի ու ստեղծագործության մասին գրած փայլուն և առայժմ միակ գրքի հեղինակին:

Պատիվ ու հարգանք Լուսինեի հավատարիմ գործընկերներին ու բարեկամներին, տիկին Մարիաննա Հարությունյանին, տիկին Օլիմպիա Սարգսյանին, պրոֆեսոր Լիդա Գևորգյանին և ամենեցուն:

Եվ դարձյալ մեղա, որ հնարավորություն չունենք հիշատակելու բոլորին:

Մեր խոսքն ավարտելուց առաջ, մշենք վերջերս լույս տեսած մի կոթողային հրատարակության մասին: «Գանձասար» աստվածաբանական կենտրոնը լույս է ընծայել «Շարական» մատենաշարի անդրամիկ հատորը: Այստեղ գիտական համեմատությամբ զետեղված են շարականներ՝ եվրոպական ձայնանիշերով: Սա մի անփոխարինելի ձեռնարկ է բոլոր նրանց համար, ովքեր հետաքրքրվում են հայ հոգևոր երաժշտությամբ: Եվրոպական մի շարք երկրներ արդեն հասցրել են հարյուրավոր օրինակների հայտեր ներկայացնել:

Այս իրողությունն ավելի քան խոսում է: Աշխարհում մեծ հետաքրքրություն կա դեպի հայ հոգևոր երգը, և դա, առաջին հերթին, Լուսինե Զաքարյանի շնորհիվ: Դարերից եկող և դեպի դարերը գնացող հայ երգը շարունակում է իր հաղթարշավը:

Լուսինեի սիրանքը հարատևում է: